

Ásványi Ilona:

„Helyismereti gyűjtemények, helyismereti munka” egyházi könyvtárakban[1]

Bármilyen könyvtártípusról beszélünk, a könyvtárnak, mint intézménynek vannak olyan általános jellemzői (állomány, szolgáltatások, könyvtárhasználók, könyvtárosok), amelyek típustól függetlenül minden könyvtárra érvényesek. Ezek a jellemzők azonban az egyes könyvtár-csoportoknál (települési, szakkönyvtár, felsőoktatási könyvtár, egyházi könyvtár stb.) különböző formában jelennek meg. Az idézőjeles cím erre a kettősségre utal.

Előjáróban bátran tegyük fel azokat a kérdéseket, amelyek nemcsak egy (átlagos) könyvtárhasználóban, hanem tapasztalataink alapján könyvtárosokban is felvetődnek. Mit jelent az egyházi könyvtár elnevezés? Valóban könyvtárak-e ezek a intézmények vagy múzeumok esetleg csak muzeális könyvgyűjtemények? Milyen az állományuk? Milyen szolgáltatásaik vannak? Milyen munka folyik ezekben a könyvtárakban? Használják-e és kik ezeket a könyvtárakat? Beszélhetünk-e helyismereti munkáról egyházi könyvtárban?

A kérdéseket általánosan, minden egyházi-felekezeti könyvtárra érvényesen és egy konkrét könyvtár, a pannonhalmi Főapátsági Könyvtárra vonatkozóan próbáljuk megválaszolni.

Egyházi könyvtárakról általában

A könyvtári hálózatban (könyvtári rendszerben) sajátos helyet foglalnak el, és külön csoportot alkotnak az egyházinak nevezett könyvtárak, melyek fenntartója egy-egy egyház vagy felekezet.

Ezek a könyvtárak több szempontból is különlegesek. A legrégebbi gyűjtemények, sajátos szimbiózisban együttműködik bennük a könyvtár, múzeum, levéltár, vagy a három intézményből kettő, a nagy országos könyvtárak mellett a nemzeti kulturális vagyon jelentős részét őrzik, ugyanakkor nyilvános könyvtári feladatok ellátását is vállalják, és olyan információkat (is) szolgáltatnak, amelyeket csak ezekben a könyvtárakban talál meg a könyvtárhasználó.

A magyarországi egyházi könyvtárakat csoportosíthatjuk 1. felekezetek szerint: katolikus, református, evangélikus, unitárius stb., 2. feladatai, nagysága, ill. az adott könyvtárhasználó

csoport (melynek szolgálatára létrejött) szerint: országos hatókörű, egyházkerületi-gyűjteményi, egyházmegyei, szerzetesi, kicsi „gyülekezeti” könyvtárak. Külön csoportot alkotnak a felső- és középfokú oktatási intézmények könyvtárai. Az elnevezés egy-egy felekezeten belül is meglehetősen sokféle könyvtártípust takar, és bizonyos értelemben tükrözi az adott egyház felépítését és nagyságát. Más a katolikusok esetében egy főegyházmegyei - egyházmegyei, egy szerzetesi, ezen belül egy, a kommunista diktatúra alatt is működő műemlékkönyvtár, vagy egy 1950-től könyvraktári sorba kényszerült, illetve szinte teljesen megsemmisült, csak a rendszerváltás után újjáéledő szerzetesi, egyházmegyei könyvtár. A protestánsok (reformátusok, evangélikusok) esetében más egy országos jelentőségű egyházkerületi gyűjtemény vagy egyetlen országos „szak” könyvtár és egy kis gyülekezeti könyvtár. Az egyházi középiskolai és felsőoktatási könyvtárak csoportján belül más egy „belső használatra” mindig is működött teológiai, szemináriumi könyvtár, és más egy, a rendszerváltás után indult felekezeti egyetem vagy főiskola könyvtára.

A „felszabadulás” (1945), az iskolák államosítása (1948), a szerzetesrendek feloszlata (1950) után a magukat legfeljebb „korlátozottan nyilvános tudományos szakkönyvtárként” meghatározó egyházi könyvtárak számára a rendszerváltás (1989) után még csaknem egy évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy feltámadjanak tetszhalott állapotunkból, illetve elnyomatásukból, ha ugyan meg nem semmisültek az '50-es években.

Érdemes egy pillantást vetnünk arra, hogy vajon milyen „szakmai környezetben” történt meg az egyházi könyvtárak újjáéledése?

A rendszerváltást megelőző és követő évtizedben kulturális és ezen belül a könyvtári területen Európában új könyvtári trendek mutatkoztak, melyek nem hagyhatták érintetlenül a hazai könyvtárügyet sem. Az információs és kommunikációs technológia térnyerése az egész könyvtári szakma megújulását követelte szerte Európában, az Európai Unió tagság lehetősége pedig megkövetelte Magyarországtól az EU-konformitást a könyvtári területen is. Az 1990-es évek közepétől elengedhetetlenül szükségessé vált a változtatás a hazai könyvtári rendszeren, a könyvtárügy stratégiáján, a jogi szabályozáson. Ezek közül talán a jogi szabályozás volt a legfontosabb, hiszen ez szolgált minden változás törvényes alapjául. Az 1997-ben megszületett röviden kulturálisnak vagy könyvtárinak nevezett törvény, alapvető változásokat hozott minden hazai könyvtár, így az egyházi könyvtárak számára is. A törvény – minden jogi szabályra érvényes megállapítás lehet ez - megfogalmazza a kötelezettségeket, korlátoz, követel, de körvonalazza a lehetőségeket, és leírja a jogokat, jogosultságokat is, melyek egyaránt érvényesek a fenntartókra, a könyvtárakra, mint intézményekre, a könyvtárosokra, vagyis mindazokra, akik "működtetik" ezeket az intézményeket.

Az egyházi könyvtárak számára igen nagy jelentőségű volt a Kulturális Törvényben megfogalmazott nyilvánosság fogalom. A jogszabály a korábbi tipizálás helyett nyilvános és nem nyilvános könyvtárról beszél, és előírja, hogy a nyilvános könyvtárakról az illetékes minisztérium jegyzéket vezessen. Az egyházi könyvtárak számára ez az új tipizálás különböző szakmai, státuszbeli előnyöket, és az alappénzügyi forrásokon túli támogatások lehetőségét jelentette, vagyis a könyvtár bekerülhetett az élő könyvtári rendszerbe. A hazai közel 70 egyházi - felekezeti könyvtár közül napjainkban 29 nyilvános.

Örömmel mondhatjuk, hogy az egyházi könyvtárak nagy része napjainkra a magyar könyvtári hálózat élő tagjaivá váltak. A könyvtárakban szakszerűbb munka folyik, mely a szerzeményezésben (tudatos gyűjtés, a gyűjtőkör körvonalazása), a korszerű feldolgozásban (1994-től számítógépes katalogizálás bevezetése, minden könyvtárban elektronikus katalógus építése, több mint 20 könyvtárban integrált rendszer használata), az olvasó-, kutató- és referens szolgálat élénkítésében mutatkozik meg.

Állományi és állományalakítási jellemzők az egyházi könyvtárakban

Az egyházi könyvtárak gyűjteménye – más könyvtártípusokhoz hasonlóan - általában könyv, periodika (folyóirat) és egyéb gyűjteményrészekből áll. A könyvtárakban található egyes gyűjteményrészek mégis speciálisak. Az állomány zöme muzeális dokumentum (kódex, ősnymtatvány, antikva, régi magyar könyv, nyomtatvány - RMK, RMNY), kevés a „modern” (20-21. századi), a szakkönyvtárak állományára emlékeztető könyv és van néhány különleges, egységes, a települési könyvtárakban a helyismereti és egyéb gyűjteményre emlékeztető külön gyűjtemény.

Napjainkban joggal mondhatjuk, hogy a magyar kulturális örökség legnagyobb részét a nagy országos könyvtárak (Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Egyetemi Könyvtár) mellett az egyházi könyvtárak őrzik. Sajnos, szinte egyetlen magyarországi egyházi könyvtár sem működött alapításától kezdve folyamatosan; mindegyiket időről-időre újra kellett alapítani, mert „a történelem zivataros századaiban” könyvanyaguk jó része megsemmisült, szétszóródott, jobb (vagy rosszabb?) esetben beolvadt egy nagy könyvtár állományába. A „felszabadulás” (1945) után pl. az OSZK a felszámolt egyházi és főúri könyvtárakból egészítette ki saját gyűjteményét.

Könyvtártípustól függetlenül a könyvtárakban a különgyűjteményeket vagy azonos típusú dokumentumok alkotják pl. kéziratok, térképek, kották, aprónymtatványok, vagy más, tartalmi szempontok szervezik azokat önálló egységgé. Ez utóbbiakhoz tartoznak a helyismereti gyűjtemények és a hasonló jellemzőkkel bíró hagyatékok. A helyismereti gyűjtemény tudatos kialakítását vagy nem tudatos, inkább bizonyos érzelmi kötődésen alapuló kialakulását „földrajzi szempontok” határozzák meg. A helyismereti gyűjteményben gyűjtjük és őrizzük az egy-egy településre vagy nagyobb földrajzi egységre (megye, tájegység) vonatkozó történelmi, földrajzi stb. vonatkozó irodalmat, ill. azoknak a szak- és szépíróknak a műveit, akik az adott „földrajzi-közigazgatási egységhez” kötődnek, ott születtek, éltek, alkottak. A hagyatékok ugyancsak sajátos szempontból összetartozó dokumentum-gyűjtemény, mely kötődhet egy természetes vagy jogi személyhez (alkotóhoz), közösséghez, lehet ezeknek kéziratok és nyomtatott művei, tőlük származó, róluk szóló, esetleg velük kapcsolatos dokumentumok, és kötődhetnek egy helyhez, helységhez, valamilyen eseményhez is.

Bármilyen típusú közkönyvtár „alap-állományáról” elmondhatjuk, hogy – régiségétől függően évszázadok, évtizedek során - általában elsősorban örökség folytán, adományozással alakult

ki, később inkább vásárlással gyarapodott. Az egykori könyvgyűjtők nem határoztak meg „gyűjtőkört”, hanem érdeklődésüknek és ízlésüknek megfelelően az évszázadok során állt össze gyűjteményük. A közkönyvtárrá vált gyűjteményt a későbbi könyvtárosok már tudatos szerzeményezéssel bővítették, melyet az alapállomány jellege határozott meg.

A külön(leges) gyűjtemények (helyismereti gyűjtemény, hagyaték, térképek, aprónyomtatványok stb.) szintén inkább ajándék, adomány, örökség, esetleg letét útján kerülnek a könyvtárakba, kevésbé vásárolják azokat. Ajándékozással, adományozással juthat egy-egy gyűjtemény a könyvtárba olyan esetben, ha az adott településhez kötődött valaki, ott élt, működött, járt iskolába. Az örökség útján szerzett hagyaték lehet tudatos hagyományozás és lehet eseti, alkalmi, kényszerű. A tudatosan egy-egy intézményre hagyományozott anyag motivációja az ajándékozáshoz hasonló. Az eseti, alkalmi, „kényszerű” hagyatékhoz akkor juthat egy-egy könyvtár, ha a gyűjtemény gazdájának alkalmi vagy kényszerű köze volt az adott intézményhez, és ott maradt – vagy éppen felejtődött - a hagyaték. Letétként akkor kerül egy nagyobb hagyaték egy-egy intézménybe, ha a hagyományozó csak ideiglenes megőrzési helynek tekinti a könyvtárat, nem végleges őrzési helynek szánja. A letéti formát általában valamilyen „történelmi szükségszerűség” szüli. Ilyen „történelmi szükségszerűségként” őrizte pl. Pannonhalma egy-egy szerzetesrend „irattárát”, vagy egy-egy alkotó személyes hagyatékát, kéziratos műveit a szerzetesrendek 1950-ben történt feloszlata után.

„Helyismereti gyűjtemény” egyházi könyvtárakban

Az egyházi könyvtárakban az állomány és az örökölt hagyomány határozza meg, hogy mit neveznek különgyűjteménynek, és hogyan kezelik ezeket. Általában külön(leges) gyűjteményként kezelik a muzeális könyvanyagot (régii és védett könyvek), gyakran ezen belül is csoportosítva külön kódex, ősnymtatvány, antikva, RMK gyűjteményt különböztetnek meg. További gyűjteményként kezelt állományrészek: folyóiratok, térképek, aprónyomtatványok, kották (általában ez is muzeális, régii, kéziratos anyag, hiszen az egyházi könyvtárakban nincsen a települési könyvtárra jellemző zenei részleg), kéziratok (ebben a gyűjteményben – ha mereven kategorizáljuk a dokumentumtípusokat - gyakran levéltári anyagot is találunk). Kifejezetten egyházi könyvtárakra jellemző dokumentumokat találunk a sematizmus gyűjteményekben, melyekben egyházi névtárakat, évkönyveket, címtárakat őriznek. Jelentősnek mondható (egyházi) iskolai évkönyvgyűjteményeket is fellelhetünk azokban az egyházi könyvtárakban, melyek fenntartója iskolát is tartott fenn 1948 előtt. A könyvtár – levéltár – múzeum történelmileg hagyományos együttműködéséből adódóan néhány helyen a könyvtár gyűjteményébe tartozik a metszettár, a fotótár és bélyeggyűjtemény.

Vannak azonban olyan könyvtárak is, melyek jelentősnek mondható különleges állományrészsel rendelkeznek, melyeket Collectaneanak vagy Miscellaneanak neveznek, mégsem kezelik különgyűjteményként. Előfordul az is – általában örökölt állományrész -, hogy közkönyvtár esetében az aprónyomatványok közé tartozó dokumentumokat (gyászjelentések, sajtókivágatok) a különgyűjtemények közé sorolnak.

Ezeken kívül vannak még személyhez köthető gyűjteményrészek; egy-egy személy vagy család könyvtára. Például az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban a Fugger-gyűjtemény, a szombathelyi Egyházmegyei Könyvtárban a Herzan – könyvtár, Pannonhalmán a Lónyay-könyvtár, a Sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjteményben a Windischgratz család könyvtárának egy része, az Evangélikus Országos Könyvtárban a Podmanizky-Degenfeld Könyvtár vagy Mária Dorottya főhercegnő könyvtárának töredéke, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtárában a Ráday család könyvtára, Pápán a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Könyvtárban a Tóth Ferenc Könyvtár. Vannak egy-egy lelkes gyűjtő által a legkülönbözőbb dokumentumfajtákat tartalmazó, egy vagy több témában összegyűjtött és megőrzött gyűjtemények. Ilyenek Pápán a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Könyvtárban a Baldácsy-féle metszetgyűjtemény és az ún, világháborús gyűjtemény. Debrecenben, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában a Biblia- és az 1848-49-es gyűjtemény. Esztergomban a Főszékesegyházi Könyvtárban a Majer- gyűjtemény, az Érseki Simor Könyvtárban az 1848. évi bécsi forradalom pamflet-gyűjteménye, az egri Főegyházmegyei Könyvtárban az 1900 előtti csillagászati kiadványok gyűjteménye. A Soproni Evangélikus Gyülekezet Könyvtárában és a miskolci Árvay Teőreök Sándor Evangélikus Könyvtárban a Biblia-gyűjtemény.

Küloingyűjteménynek számítanak a hagyatékok, pl. az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban Bél Mátyás kéziratos hagyatéka (Batthyány-gyűjtemény; Batthyány József érsek vásárolta meg Bél Mátyás kéziratait), Pannonhalmán, a Főapátsági Könyvtárban a Mécs László hagyatéka, az Evangélikus Országos Könyvtárban Szlávik Mátyás eperjesi teológiai professzor hagyatéka.

Csak néhány könyvtárban találunk kifejezetten helyismeretinek nevezett gyűjteményt; Szombathelyen az Egyházmegyei Könyvtárban ilyen Géfin Gyula helytörténeti gyűjteménye, Pápán a református gyűjteményben a Papensia gyűjtemény, Kalocsán, a Főszékesegyházi Könyvtárban a Kalocsaensa gyűjtemény.

Ha nem is nevezik így, az állomány, a szolgáltatás, a használat szempontjából a települési könyvtárak helyismereti gyűjteményének felel meg a pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban a Benedictia és Jesuitica gyűjtemény, a Zirci Apátság Újkönyvtárában a Cisterciensia, a budapesti Piarista Központi Könyvtárban a Piaristicum. Ha valaki a magyarországi bencés, ciszterci, piarista renddel kapcsolatos anyagot keres, ezekben a különgyűjteményekben kutat. Talán jobban hasonlít a települési könyvtárak helyismereti gyűjteményeire a győri Egyházmegyei Könyvtár Jauriensia gyűjteménye, melyben Győrrel és a városhoz kötődő szerzőkkel kapcsolatos anyagot őriznek, vagy a székesfehérvári Püspöki Könyvtárnak az az állományrésze, ahol az egyházmegyei írók műveit gyűjtik.

Az egyházi könyvtárak közül az „országos hatókörű-forma” könyvtárak gyűjteményei

(Budapesten a Magyarországi Unitárius Egyház Könyvtár, az Evangélikus Országos Könyvtár, az Országos Rabbiképző Intézet és Zsidó Egyetem Könyvtára, Szentendrén a Szerb Ortodox Egyházmegye Könyvtára) szintén a helyismereti gyűjtemények jellemzőit mutatják, hiszen az unitáriusokkal kapcsolatos, a szerb ortodoxokra vonatkozó, a szemita és antiszemita témájú irodalmat egyedülként gyűjtik telességgel az országban, és csak náluk kutathatják a könyvtárhasználók.

Az egyházi könyvtárak szervezeti és működési szabályzataiból, valamint küldetésnyilatkozataikból kiderül, hogy ezeknek az intézményeknek a fenntartói (püspök, egyházmegyei hatóság, egyházkerület, gyülekezet stb.) olykor külön feladatokat is meghatároznak a könyvtár számára. Ilyen lehet pl., hogy tudatos szerzeményezéssel gyűjtse az adott egyházmegyére, egyházkerületre stb. vonatkozó és ezekkel kapcsolatos irodalmat, és hogy ezeket szolgáltassa az adott területen működő hitoktatók, teológiai oktatók és hallgatók, lelkipásztorok számára. Mivel az állami és az egyházi „földrajzi-közigazgatási határok” nem fedik egymást, ezek a gyűjtemények jellegükben hasonlítanak, mégsem azonosak az adott megyei könyvtár helyismereti gyűjteményével.

Az egyházi könyvtárak működése, szolgáltatásai, használata

A nagyobb nyilvános egyházi könyvtárak sajátos kettősségben működnek. Általában műemlékkönyvtárak, muzeális könyvtárteremmel, ahol az állomány zöme „régikönyv” és speciális gyűjtemény, mely speciális elhelyezést (tűz – és vagyonvédelem, megfelelő fizikai állapot biztosítása), gondozást (egyedi és általános restaurálása, preventív védelme) és korszerű, számítógépes feldolgozást, feltárást, ehhez speciális kézikönyveket, és mindennek előtt speciális szakértelmet (megfelelő képzettségű szakember alkalmazása) kíván. Ugyanakkor a könyvtárak lehetőségeik szerint a rendszerváltás előtt is folyamatosan gyarapították állományukat külföldi és magyar teológiai szakirodalommal, s az évszázadok során kialakult gyűjtőkörüknek megfelelően egyéb témájú könyvekkel is. A műemléki, régikönyvet őrző és gondozó teendőik mellett tehát egy modern, naprakész gyűjtemény kialakítása, feldolgozása, korszerű szolgáltatása egyaránt feladatuk.

Az oktatási intézmények könyvtárait nem számolva a kb. 60 egyházi-felekezeti könyvtár közül napjainkban 29 vállalja a nyilvánosságot, szerepel a nyilvános könyvtárak jegyzékén, közfeladatokat is vállal, mégis inkább kutatóműhelyre emlékeztet, szakkönyvtárra hasonlít, nem települési (közművelődési) könyvtárra. Teológiai szakkönyvtáraknak mondhatjuk őket.

Ezekben a könyvtárakban kisebb az olvasóforgalom, nem a szokásos értelemben vett olvasók, inkább (tudományos) kutatók vagy a települési könyvtárakban, a helyismereti gyűjteményben olvasókra-kutatókra emlékeztető könyvtárhasználók, akik azonban speciális kiszolgálást és szolgáltatásokat kívánnak. Jellemző szolgáltatási és használati forma a helyben használat; a kutatók egy-egy szerzőhöz témához tartozó, olykor több száz különféle dokumentumból (nyomtatott művek, kéziratok, okmányok, aprónyomtatványok, stb.) álló hagyatékokat olvasnak,

néznek át kutatásuk során.

Az egyházi könyvtárakat felkereső könyvtárhasználók a helyismereti gyűjteményeket felkereső kutatókra emlékeztetnek, és a könyvtáros is hasonló munkát végez, mint egy-egy helyismereti gyűjteményben dolgozó kolléga.

A könyvtárhasználók a hagyományos könyvtári szolgáltatásokat (kölcsonzés, könyvtárközi kölcsönzés, helyben használat, információszolgáltatás stb.) minden könyvtárban igénybe vehetik, de a legtöbb könyvtárban a korszerű szolgáltatásokat is: (információkérés telefonon, e-mailben, Internet használat, keresés adatbázisokban, közhasznú információk, számítógép használata, ODR szolgáltatás stb.).

A könyvtárak nyitva tartására jellemző, hogy kisebb heti óraszámokban állnak az olvasók rendelkezésére, és hétvégén általában zárva tartanak, bár vannak olyanok is, amelyek a vasárnapi mise vagy a református istentisztelet után nyitva várják a könyvtárhasználókat.

A pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban őrzött különgyűjtemények

Győr – Moson - Sopron megyében 8 egyházi-felekezeti könyvtár működik[2], ezek: Egyházmegyei Könyvtár Kincstár – Győr, Győri Hittudományi Főiskola Könyvtára, Karmelita Könyvtár – Győr, Bencés Rendház Könyvtára Győr, Evangélikus Gyülekezet Könyvtára – Győr, Soproni Evangélikus Gyülekezet Könyvtára, Premontrei Prépostság Könyvtára - Csorna, Főapátsági Könyvtár -Pannonhalma[3].

Bár kutatókat közülük mindegyik fogad, a 8 könyvtárból csak egy nyilvános könyvtár (Főapátsági Könyvtár – Pannonhalma), a többi nem szerepel a minisztérium által vezetett nyilvános könyvtárak jegyzékén. A felsorolt könyvtárak közül jelentős különgyűjteményei a pannonhalmi könyvtárnak vannak; ez a könyvtár a legnagyobb szerzetesi könyvtár Magyarországon.

A pannonhalmi Főapátsági Könyvtár gyűjteménye a következő állományrészekre osztható: régi és védett könyvek (muzeális gyűjtemények: kódexek, ősnymtatványok, antikvák, RMK-k, 17-18. századi könyvek). „Modern” könyvek (19. és 20 századi könyvek), folyóirattár, térképgyűjtemény. Különgyűjteményként kezelt Benedictina, Jesuitica gyűjtemény, Kézirattár, Lónyay - könyvtár, egyéb, nem különgyűjteményként kezelt Miscellanea, sematizmusok. A könyvtárhoz kapcsolódó, de nem a könyvtár kezelésébe tartozó különleges gyűjtemények: Képeslap gyűjtemény

Fotótár.

A pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban négy különleges különgyűjtemény található. Ezek a Benedictina, a Jesuitica, a Kézirattár és a Lónyay Könyvtár.

A Főapátsági Könyvtár sajátos és legnagyobb különgyűjteménye a Benedictina gyűjtemény, amely a könyvtár „helyismereti gyűjteménye”. E gyűjteményben őriznek minden bencés vonatkozású anyagot; a bencés szerzetesek nyomtatásban megjelent műveit, kéziratot hagyatékat, s minden olyan nyomtatott és kéziratot anyagot, mely bencés helyhez, személyhez, közösséghez, intézményhez kapcsolható. A könyvtárat felkereső kutatók leginkább a régi gyűjteményt (ősnymtatványok, antikvák), ill. a Benedictina gyűjteményt kutatják. Számos könyv, tanulmány, cikk és szakdolgozat született itt végzett kutatásokról.

A gyűjteményt több mint fél évszázada alakította ki Horváth Ádám bencés szerzetes az addig összegyűlt anyagból. Azóta a bencés szerzetesek hagyatéka haláluk után ide kerül, de tudatosan is gyarapítják a gyűjteményt – antikvár vásárlással, ajándékozás útján.

A nyomtatásban megjelent bencés vonatkozású anyag mellett a Benedictina gyűjtemény kiemelten fontos része a bencés kéziratot hagyatékok gyűjteménye, melyben kultúrtörténeti és művelődéstörténeti szempontból fontos kéziratot találunk. A 19. századból például Guzmics Izidor, Jedlik Ányos, Czuczor Gergely, Beély Fidél, a 20. századból Erdélyi László, Klemm Antal, Kühár Flóris, Radó Polikárp, Karsai Géza, Szigeti Kilián, Békés Gellért hagyatéka található itt. Az egyes hagyatékokban személyi iratokat, levelet, később nyomtatásban is megjelent vagy éppen publikálatlan tudományos munkák kéziratot, ill. a publikációkkal kapcsolatos egyéb dokumentumot találunk.

A bencés kéziratokról hagyományos, régi cédulakatalógusból és részben kötetkatalógusból[4] ill. már elektronikus katalógusból tájékozódhatunk.

A kötetkatalógus Szabó Flóris: A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratkatalógusa – 1850 előtti kéziratok - Bp.: OSZK, 1981 (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai, Catalogi manuseriptorum, quae in bibliothecis ecclesiasticis Hungariae asservantur 2.).

A „házi” elnevezésű „Flóris-katalógus” nemcsak a bencés kéziratot dolgozza fel, hanem az egész kéziratot anyagot 1850-ig. Az 1850-es időhatár a Benedictina gyűjteménynél nem mindig szerencsés. Jedlik Ányos, Czuczor Gergely, Czinár Mór stb. életének szakmailag termékeny korszaka pl. 1850 előtt kezdődött és 1850 után is folytatódott. A rendezési elv a következő lett tehát: akik már a század első felében is jelentőset alkottak, felvették a jegyzékbe, és a katalógusban az egész életművükben kereshetünk. A többiekéről a Rendtörténetből (A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend története, Bp., 1916. szerk.: Sörös Pongrác - szokásos rövidítés: PRT) VI. B kötetéből tájékozódhatunk.

A nyomtatott bencés munkák cédulakatalógusban ill. számítógépes adatbázisban kereshetők. Pályázati támogatásból és könyvtár szakos főiskolások segítségével 2002 nyarán elkezdtek, majd a következő években folytatták egy számítógépes adatbázis építését, Orbis programban. A számítógépes adatbázisban egy-egy bencésre (életrajz), a könyvtárunkban megtalálható nyomtatásban megjelent munkáira és kéziratot anyagára kereshetünk. Az életrajzi rész és a nyomtatott művek feldolgozása teljesen, a kéziratot anyag részben elkészült. A Corvina program bevezetése (2006) után az adatbázis konvertálása fokozatosan történik. Először a modern könyvanyag készült el, ezt követi a közeljövőben a Benedictina, a folyóirat, majd a régikönyves katalógus.

A könyvtár másik jelentős gyűjteménye a Jesuitica gyűjtemény (jezsuita vonatkozású nyomtatott és kéziratos dokumentumok gyűjteménye), melyet világszerte számon tartanak a jezsuiták és a jezsuita rend történetével foglalkozó kutatók.

A gyűjteményt Paintner Mihálynak köszönhetjük, aki a jezsuita rend felosztatásakor, 1773-ban novícius volt, majd a győri szemináriumban tanult, 1777-ben egyházmegyei pappá szentelték. Paintner világi papként jelentős papi méltóságokra emelkedett, ám vonzódása a jezsuita rendhez élete végéig megmaradt. Nagy gonddal és szenvedéllyel gyűjtötte össze a nyomtatott és kéziratos jezsuita vonatkozású anyagot. A gyűjteményt gondosan és szakszerűen rendezte; több kötet felismerhető jellegzetes kötéséről, sok kötetben olvashatjuk kézírását, jegyzeteit, a saját maga készítette tartalomjegyzéket.

Gyűjteményét szerette volna biztos és méltó helyen tudni, ezért az 1825-ben elkészített végrendeletében a pannonhalmi apátságra hagyta az anyagot. Ennek a döntésnek két oka volt. Az egyik családi indíttatású: öccse bencés novícius volt a bakonybéli apátságban, a másik: több egykori rendtársa lépett át a bencés rendbe, akikkel Paintner további életében is kapcsolatban volt, így pontosan ismerte a Főapátsági Könyvtárat. A végrendeletet később újabb kiegészítésekkel szerette volna ellátni, ám a módosítások közben, 1826-ban meghalt, így a főapátságnak végül pénzért kellett megvásárolnia a gyűjteményt.

A harmadik különgyűjtemény, a Kézirattár ajándékokból, bencés szerzetesek és világi adományozók hagyatékából alakult ki, nem tudatos gyűjtés eredményeként. Nagyrészt magyar nyelvű, 17-20. századi, nem bencés vonatkozású kéziratos anyagot tartalmaz.

A gyűjtemény tartalmi szempontból vegyes, de zömében irodalomtörténeti vonatkozású. Itt őrzik többek között Kazinczy Ferenc, Révai Miklós, Berzsenyi Dániel autográf leveleit, Pázmándi Horváth Endre, Dukai Takách Judit kéziratos műveit. Találunk a szakirodalom által is ismert kéziratos énekeskönyveket (Dőri énekeskönyv, Écsi énekeskönyv), a nagyközönség által kevésbé ismert szerzők fordításait (Jaksics Gergely Puskin fordítását – A Kaukázusi hegyi rab), 17-18. századi művek 19. századi kéziratos másolatait, és egyéb publikálatlan, de érdekes és fontos kéziratosokat is. Ebben a gyűjteményben található az ún. Mécs hagyaték is.

A Lónyay-könyvtár Lónyay Elemér herceg és felesége, Stefánia (Rudolf trónörökös özvegye) oroszvári könyvtára. A könyvgyűjtemény 1945-ben került Pannonhalmára, amikor a hercegi pár az apátságba költözött. A könyvtárat és a levéltárat a bencés rend örökölte. A könyvek az eredeti könyvszekrényekben vannak, melyek az oroszvári kastélykönyvtár berendezéséhez tartoztak. A könyvtárban csak nyomtatott dokumentumokat találunk (a Lónyay - levéltár a Főapátsági Levéltárban található), francia, német, angol nyelvű történeti, genealógiai, földrajzi, irodalmi, filozófiai, pedagógiai, vallásos, természettudományi, jogi stb. munkákat.

A pannonhalmi Főapátsági Könyvtár működése, szolgáltatásai, használata

A pannonhalmi Főapátsági Könyvtár nyilvános könyvtár, azt mindenki szabadon felkeresheti. Földrajzi elhelyezkedéséből adóan azonban a könyvtárat főként az apátságban élők (szerzetesek, növendékek, diákok – bár külön diákkönyvtára van a gimnáziumnak) az apátsági alkalmazottak, valamint Pannonhalma város lakosai és győri lakosok és főiskolások, egyetemisták használják.

A speciális gyűjteményeinek köszönhetően (muzeális állomány, csak itt található különgyűjtemények) a másik jelentős használói „réteg” a tudományos kutatók és doktori képzésben részt vevők az ország egész területéről és külföldről is.

A szolgáltatással és könyvtárhasználattal kapcsolatban fontos megjegyeznünk, hogy az Apátság épületegyüttese műemlék, a magyar és a világ kulturális örökségének része, benne a könyvtár műemlékkönyvtár. A műemléki minősítés különböző kötöttségekkel és korlátozottságokkal jár. Az adott épületi lehetőségek: az irodák, a szabadpolcos állomány, a kutatóterem, az olvasóterem, teremkönyvtár, könyvraktár elhelyezkedése hosszú évtizedek alatt kialakultak ki. A könyvtár évtizedekig korlátozottan nyilvános, zárt gyűjtemény volt, egy működő kolostor könyvtára.

A műemléki és az „egyházi” jelleg miatt, ill. az épületegyüttesben működő monostorban szociális otthonban élők, valamint a gimnáziumban és kollégiumban tanulók egyféle védelme érdekében a biztonsági előírás és védelem napjainkban is szigorú az Apátság egész területén. A „külsős” könyvtárhasználóknak a biztonsági portán kell jelentkezniük, és általában nem jöhetnek fel egyedül, kíséret nélkül a könyvtárba.

Bár a könyvtár nyilvános, a könyvtár használóinak köre elvben nem korlátozott, a történeti állományrész használata azonban a kulturális örökség védelme érdekében szabályozott.

A könyvtár munkanapokon hétfőtől csütörtökig 8 és 15.30 óra közötti, pénteken 8 és 13.30 óra közötti nyitvatartási időben biztosítja az olvasók könyvtári ellátását. Az olvasók a raktártermekbe nem léphetnek be. A könyvtár szolgáltatásai az olvasók regisztrációja, ill. beiratkozása után vehetők igénybe. Az ingyenes szolgáltatások (1997. évi CXL tv. 56. §, 2. bekezdése alapján) a következők: a könyvtár olvasótermének látogatása, a könyvtár által kijelölt gyűjteményrészek helyben olvasása, állományfeltáró eszközök használata, információ a könyvtár használatáról, szolgáltatásairól, olvasói számítógépek és internet használata.

A beiratkozott olvasó ingyenesen kölcsönözheti a könyvtárhasználati szabályzatban felsorolt dokumentumokat. A könyvtárhasználati szabályzat alapján kölcsönözni az 1950 után keletkezett nyomtatott könyvtári dokumentumokból lehet. A kéziratok és folyóiratok, valamint az 1950 előtti dokumentumok kölcsönzési korlátozás alá esnek, kölcsönzésüket a könyvtárigazgató engedélyezheti. A könyvtár az általános könyvtárközi kölcsönzési szabály szerint kölcsönöz könyveket más könyvtáraknak. A védett állományból való könyvtárközi kölcsönzés egyedi elbírálás alá esik, figyelembe véve a dokumentum ritkaságát, értékét és állapotát.

Muzeális dokumentum csak helyben és könyvtárvezetői engedéllyel kutatható, melyhez a kutatónak valamely tudományos szerv (egyetem, főiskola, kutatóintézet) képviselőjétől írásos

ajánlást szükséges bemutatnia. A Jesuitica gyűjtemény és a Kézirattár anyaga csak helyben használható, Benedictina gyűjteményben van kölcsönözhető állományrész is.

A könyvtár állománya évente néhány ezer kötetrel gyarapodik vásárlás, ajándékozás útján és hagyatékokból.

A könyvtár gyűjtőköre meglehetősen szűk. Kiemelten gyűjt minden bencés vonatkozású anyagot, ezen kívül a teológia és segédtudományai, egyháztörténet, filozófia, művelődéstörténeti tárgyú, társadalomtudományokból, egyéb tudomány-ágakból és szépirodalomból az alapvető műveket. Anyagi lehetőségeik szerint próbálják visszavásárolni az antikváriumokban fellelhető, egykor a könyvtár állományába tartozó könyveket (Régi Pannonhalmi Könyvek – RPK) és minden bencés tárgyú nyomtatott dokumentumot.

A könyvtár szolgáltatásai: dokumentumszolgáltatás: kölcsönzés, könyvtárközi kölcsönzés, helyben használat, másolatok készítése (xerox), indokolt esetben digitális fotó készítése, szkennelés, ez utóbbiak küldése e-mailben. Tájékoztatás: szaktájékoztatás a bencés rend története, teológia, vallásos irodalom, művelődéstörténet és vallástörténet területén telefonon, e-mailben, személyesen, irodalomkutatás, melyet e-mailben, levélben is elküldünk kérésre. Egyéb: olvasói, kutatói számítógép-használat olvasói internet-használat.

A könyvtár biztonsági- és kutatási célú másolatokat (fotók, mikrofilmek, fénymásolatok, digitális másolatok) készítet és készít az őrizetében lévő dokumentumokról, s a másolatokat a mennyiségtől függően, esetleg meghatározott áron a megrendelők-kutatók rendelkezésére bocsátja. A másolatokat vagy erre szakosodott cégekkel (digitális műhely, fotólabor) készítteti el - ebben az esetben azok árát a kutató az adott cégnek téríti meg-, vagy a könyvtár a saját fényképezőgéppel készíti el. A reprodukciós eljárás a dokumentumok fizikai állapotát nem veszélyeztetheti.

Az állomány jellege miatt (Magyarországon csak itt elérhető bencés témájú dokumentumok) kutatók az egész ország területéről felkeresik a könyvtárat. A könyvtárhasználók általában telefonon, levélben, e-mailben jelentkeznek be. Ilyenkor mód van rá, hogy „referenzs-interjú” készüljön velük, a könyvtárosok így tájékozódhatnak arról, hogy mire van a kutatónak szüksége, milyen segédanyagokat ismer. Felhívják figyelmét azokra az alapvető munkákra (bencés Névtár, „Flóris-katalógus”, rendtörténet, Pannonhalmi Szemle, stb.) melyeket más könyvtárakban is elérhet. Ismertetik a nyitvatartási időt, megbeszélik, hogy mikor keresi fel könyvtárunkat, továbbá a kutatási-kölcsönzési feltételeket (csak helyben tudja az adott anyagot használni vagy kölcsönözheti is). Felajánlják a könyvtárközi kölcsönzés lehetőségét is, hiszen a „földrajzi elhelyezkedés” miatt nem mindenki tud könnyen időt szakítani arra, hogy Pannonhalmára utazzon.

A Benedictina gyűjteményben a kutatók a következő témaköröket keresik: egy konkrét bencés élete, életműve, munkássága, konkrét témájú (kéziratos és nyomtatott) műveit, kéziratait. Olykor általános bencés vonatkozású témát kutatnak (pl. egyetemes ill. magyar rendtörténet, a Regulával kapcsolatos irodalom, a pannonhalmi egyházmegye története, iskolatörténet, oktatástörténet (egy-egy iskola története vagy pl. a bakonybéli tanárképzés története), művészet- ill. építészettörténet, gazdaságtörténet, világörökség, turizmus, stb.

A Főapátsági Könyvtár együttműködik a Főapátsági Levéltárral és a Főapátsági Gyűjteményekkel.

Könyvtárban hat fő dolgozik, a vezető, egy bencés szerzetes, négy felsőfokú végzettségű könyvtáros és egy technikai dolgozó. A munkát elvégezni, a feladatokat megosztani meglehetősen nehéz. A olvasószolgálatot hárman felváltva látják el. A kisszámú könyvtárhasználó ill. a szakkönyvtári jelleg miatt a könyvtárosok és kutatók között a helyismereti könyvtáros és helyismereti kutató közötti általában sajátosan közvetlen kapcsolat alakul ki.

_****

A dolgozat rövidített változata előadásként a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Helyismereti Szervezete 15. Országos Konferenciáján hangzott el.

Előadásunkat kérdésekkel kezdtük. A felvetett kérdésekre válaszolva meghatároztuk, hogy mit jelent az egyházi könyvtár elnevezés. Mint láttuk, ezek az intézmények – bár muzeális könyvgyűjteményekkel is rendelkeznek – könyvtárak és nem múzeumok. A települési könyvtárakkal összevetve bemutattuk, hogy milyen a könyvállományuk és milyen szolgáltatásaik vannak. Képet kaphattunk arról, hogy kik használják ezeket a könyvtárakat, és hogy milyen munka folyik azokban.

A konferencia szempontjából legfontosabb kérdés az volt, hogy beszélhetünk-e helyismereti gyűjteményről és munkáról egyházi könyvtárakban.

Dolgozatunkat azzal az állítással indítottuk, hogy bármilyen könyvtártípusról beszélünk, a könyvtárnak, mint intézménynek vannak olyan általános jellemzői (állomány, szolgáltatások, könyvtárhasználók, könyvtárosok), amelyek típustól függetlenül minden könyvtárra érvényesek, az egyes könyvtár-csoportoknál azonban különböző formában jelennek meg. A települési könyvtárakhoz hasonlóan az egyházi könyvtárakban is vannak a helyismereti gyűjteménnyel azonos vagy arra emlékeztető állományrészek. Ezeknek a gyűjteményeknek a szolgáltatása is megegyező módon történik mindegyik könyvtártípusban. A könyvtárhasználók köre, könyvtárhasználati szokások, a könyvtárosi munka nagy részben ugyanaz egy települési könyvtár helyismereti gyűjteményében és egy egyházi könyvtár sokféle néven nevezett különgyűjteményében.

[1] A Magyar Könyvtárosok egyesülete Helyismereti Szervezete 15. Országos Konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata

[2] A témáról bővebben ld. Ásványi Ilona: Egyházi és felekezeti könyvtárak Győr – Moson-Sopron megyében in: Kisalföldi Könyvtáros 2006. (36. évf.) 1. sz. p. 29-37

[3] A pannonthalmi Főapátsági Könyvtár - ha a magyar történelem folyamán nem is mindig működött könyvtárként - Magyarország legrégebb gyűjteménye.

A könyvtár jelentős védett könyvállománnyal (kódex, ősnymtatvány, korai antikva, RMK, Benedictina) bír, mely a nemzeti vagyon része. Mivel a Pannonthalmi Bencés Főapátság, benne a Főapátsági Könyvtár 1996 óta Világörökség; az itt összegyűjtött szellemi, kulturális kincs a világörökség része is.

A könyvtár fenntartója a Magyar Bencés Kongregáció.

Szent Benedek Regulájában külön rendelkezik az olvasásról, melyet fontos és szükséges tevékenységként jelöl meg. Ezért feltételezhető, hogy a bencés monostorok mindenhol nagy és jelentős könyvgyűjteménnyel rendelkeztek.

Az első adat a könyvtár gyűjteményéről, a középkori könyvtárról egy 1090 körüli Szent László oklevél - az első magyarországi könyv(tár) katalógus -, amely 70-80 kódexet sorol fel. Ezek közül sajnos egy sem maradt fenn. 1627-ből való Himelreich György főapát könyvtárának katalógusa. Himelreich könyvei (vagy azok egy része) halála után minden bizonnyal a Főkönyvtárba kerültek. Egy 1658-ban készült inventárium 2318 kötetet sorol fel. II. Józsefnek a bencés rendet is feloszlató rendeletének kiadásakor a könyvek száma 4232 kötet volt. Ezek egy része az Egyetemi Könyvtárba került, a többi elárverezték.

1802-vel, a rend visszaállításakor kezdődik a könyvtár mai története. Ekkor a bencések új feladatot is kaptak, a tanítást, s ez tükröződik a könyvtár történetén is. A rend visszaállítása után az apátság csupán 757 kötet könyvet kapott vissza a feloszlás előtti könyvállományából, de 1839-ben már 36.000 kötetes, 1845-ben 60.000 kötetes volt a gyűjtemény. A gondos gyűjtés, vásárlás és örökségek nyomán ma körülbelül 400.000 kötetel rendelkezik.

Ez a hatalmas állomány felöleli a tudományágak minden területét. Tizenhét kódexet, köztük egy 13. századi teljes Bibliát, és az első főapát, Tolnai Máté számára készített, szépen díszített evangelistariumot találunk a gyűjteményben. Ez utóbbi a könyvtárban őrzött legkorábbi pannonthalmi, bencés kézirat, a XVI. század elejéről való Pannonthalmi Evangelistarium. 230 körül van az ősnymtatványok száma, köztük van egy csak itt fennmaradt kötet (unikum) is, de a későbbi korokból is őriz a könyvtár ritkaságokat. A tizenhét kódex, és a jelentős régi anyag (ősnymtatványok, antikvák, Régi Magyar Könyvek) nagyobb része későbbi vásárlás útján jutott a Főapátság birtokába, főként német kolostori gyűjteményekből. A XIX. és XX. századi tudatos gyűjtés eredménye, hogy a könyvtár rendelkezik az adott kornak megfelelő teológiai és monasztikus irodalommal, de a különböző szaktudományok alapvető munkáival is.

A könyvtár gyűjtőköre: teológia és segédtudományai, egyháztörténet, filozófia, művelődéstörténet, társadalomtudományok, természettudományok és szépirodalom válogatva, minden bencés vonatkozású dokumentum. A gyarapodást napjainkban kevés vásárlás és a bencés szerzetesek hagyatéka jelenti.

A gyűjtemény zöme latin nyelvű, a magyaron kívül német és francia könyvek vannak nagyobb mennyiségben.

A számítógépes feldolgozás az 1990-es évek második felében kezdődött ORBIS programmal; 2006-tól CORVINA programmal történik.

Ahogy a rendszerváltás után újjáéledő egyházi könyvtárak nagy része, úgy a pannonhalmi könyvtár is sajátos „kettősségben” működik napjainkban. A pannonhalmi Főapátsági Könyvtár műemlékkönyvtár, melyben az állomány zöme „régikönyv”, muzeális gyűjtemény, rendelkezik egy jobbra turistalátványosságul szolgáló, múzeumra emlékeztető klasszicista könyvtár-teremmel, ugyanakkor a könyvtár lehetőségei szerint folyamatosan gyarapítja állományát külföldi és magyar teológiai szakirodalommal, az évszázadok során kialakult gyűjtőkörének megfelelően egyéb témájú könyvekkel is, és megpróbál a kor kihívásainak megfelelően korszerű könyvtári szolgáltatásokat nyújtani. A műemléki, régi dokumentumokat megőrző, feltáró tevékenysége mellett egy modern, használható könyvtár építése és fenntartása egyszerre feladata tehát. A Pannonhalmi Apátság épületegyüttesében működő teológiai kollégium (Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Pannonhalmi Szent Gellért Kollégiuma) és a Pannonhalmi Bencés Gimnázium és Kollégium munkáját a Főapátsági Könyvtár egyféle háttérintézményként segíti. Bár a muzeális gyűjtemény a Szervezeti és Működési Szabályzatban valamint a Használati Szabályzatban rögzített feltételekkel kutatható, használható csak, mivel a könyvtár szerepel az Oktatási és Kulturális Minisztérium által vezetett nyilvános könyvtárak jegyzékén, bárki számára elérhető.

[4] Az egyházi gyűjteményekben található kéziratok 1850-ig kötetkatalógusban részben feltártak. 1979-ben jelent meg az első, 1993-ban a mindmáig utolsó, 10. kötete annak az Országos Széchényi Könyvtár által kiadott sorozatnak (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai), mely 1850-ig tárja fel egyes egyházi könyvtárak és levéltárak kéziratos anyagát. Ezek a debreceni református nagykönyvtár, a pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, Ráday Könyvtár, sárospataki református könyvtár, az Egri Főegyházmegyei Könyvtár, a pápai református könyvtár, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, a Győri Egyházmegyei Könyvtár, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteménye, a piarista központi levéltár, a csurgói református középiskolai könyvtár, különböző református egyházközségek könyvtárai (Kecskemét, Kiskunhalas, Kunszentmiklós), Váci Egyházmegyei Könyvtár, Evangélikus Országos Levéltár.